

ПРАВОСЛАВНА КОНЦЕПЦІЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена проблемі формування світогляду особистості з приматом духовних і моральних засад (начал) у системі державної освіти України. Розглядається концепція легітимного інтегрування християнських цінностей у чинну структуру сучасної освіти.

Ключові слова: державна освіта, православний світогляд, національно-громадянське виховання.

Статья посвящена проблеме формирования мировоззрения личности с верховенством духовных и моральных начал в системе государственного образования Украины. Рассматривается концепция легитимного интегрирования христианских ценностей в действующую структуру современного образования.

Ключевые слова: государственное образование, православное мировоззрение, национально-гражданское воспитание.

The problem of formation of the identify ideology of the supreme spiritual, mental and the morale principles in the state system education into Ukraine is study. The conception of the legitimate integration of the Christian valuables into real structure of the modern education has been view.

Key words: state system education, orthodoxy ideology, national – civil upbringing.

Перед суспільством сьогоденної України постала серйозна проблема, пов'язана зі станом виховання й освіти молодого покоління, відчуженого від традиційних національно-громадянських цінностей свого народу. Не викликає заперечень думка про те, що саме двома факторами – вихованням та освітою – визначається повноцінний духовний розвиток молодої людини, якщо під вихованням розуміти процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку. Обидва фактори залежать від способу виробництва, суспільних відносин, ідеології та моралі, інших об'єктивних і суб'єктивних чинників способу життя людей, що свідчить про їх нерозривний взаємозв'язок.

Відзначаючи, що виховання й освіта нової людини давно здійснюються на засадах, віддалених від духовних цінностей релігійної віри, представники і православного богослов'я, і державної освіти України розглядають цей факт як результат тривалої секуляризації всіх аспектів духовного життя суспільства. Як результат, у громадській та індивідуальній свідомості сучасної людини змішались поняття добра та зла, порушилась межа між правдою та брехнею, спотворилось розуміння праведності і гріховності. Оскільки на всій території колишнього Радянського Союзу освіта й виховання стали важливим полем протистояння й конфронтації традиційних релігійних ідей із пропозиціями безбожної ідеології, в Україні десятиліттями народжувались і виростали покоління, не чуючи Слова Божого, і тепер позбавлені знань про віру, Церкву

і Христа. Після відокремлення Церкви від держави, освіти від релігії сфера освіти цілком перейшла під абсолютний контроль секуляризованої державної влади, внаслідок чого у форматі реформованої системи освіти проводилась послідовна політика примусового нав'язування підростаючим поколінням атеїстичного світогляду.

Актуальність обраної теми зумовлена нагальною для сучасної пострадянської дидактики необхідністю формування філософії освіти й виховання, зорієнтованої на людину ХХІ століття. Беручи до уваги, що така людина, знекровлена політичними, ідеологічними, духовними і суспільними бунтами, успадкувала трагічний досвід атеїстичного виклику не тільки з боку нещодавно пануючої ідеології марксизму-ленізму, але й з боку ширших ідеологічних спрямувань державного та приватного життя народу, необхідне послідовне застосування цієї філософії через навчальні програми у структурах державної освіти.

Насильницьке відокремлення цілого українського народу від духовних цінностей релігійної віри було для державної атеїстичної ідеології єдиним безпомилковим способом створення «автономної» людини без внутрішніх пошуків, яка б реалізовувала весь свій потенціал винятково в царині, вузько обмеженій принципами цієї ідеології, і не живилася б із традиційних православних джерел. Цей спосіб слугував аморальним і незаконним цілям знищення духовного впливу релігії на окрему людину і на суспільство загалом.

Як свідчить митрополит Швейцарський Дамаскін (Папандреу), у всьому світі визнається, що єдиною

жертвою війни останніх двох віків, розв'язаною проти Бога послідовниками етатизму й атеїзму, була Людина Віри. Вимога смерті Бога заради створення «автономної» людини логічно стала теоретичною вимогою смерті самої людини як подоби Божої і культивуванням нової людської подоби – члена політичної чи ідеологічної системи. Війна проти ідеї богоцентричної єдності всього людського роду велась особливо нещадно з метою дискваліфікувати цінність індивідуальності і тим самим розкласти стримуючу від гріха тканину людяності. Це означає, що атеїстичні принципи філософської й ідеологічної інтерпретації приватного та суспільного буття людини поступово спрямовують людську особистість до розкладу, оскільки формують розуміння людської особистості як сумарних елементів соціальної матерії [4, с. 154-157]. Зрозумівши це, люди усвідомлюють найвищу цінність людського обличчя в його священному походженні, в його нерозривній єдності з Богом. Варто додати, що термін «священний» вживається на позначення категорії об'єктів, призначених винятково для участі в богослужінні, тому не спотворених побутовими потребами життєдіяльності [1, с. 395].

Сферу освіти ідеологи етатизму й атеїзму розглядали як полігон, найбільш придатний для вирішення завдання релігійного знебарвлення суспільства. Це завдання будівельників нового світу узгоджувалось із їхньою основною метою, зорієнтованою передусім на молоде покоління: сформувати нову модель «автономної» людини, яка б беззастережно пристосувалась до основоположних принципів державної ідеології.

Ставка на молодь пояснюється тим, що молоді люди не мають достатнього життєвого досвіду й міцних життєвих засад, тому значно активніше, ніж люди старшого віку, реагують на новітні процеси й течії у суспільстві, прагнучи втілити у реальність власні ідеї соціального розвитку. Дослід проводився і провалився, тому що релігія за своєю природою є, крім усього, вирішальним освітнім фактором. Релігійне віровчення і духовна практика представляють у суспільстві свою модель богоцентричної людини, яка постійно протистоїть антилюдському зразку атеїстичної ідеології, витримала випробування часом і була прийнята суспільством з біотеоретичним і космологічним обґрунтуванням. Науковий і технологічний прогрес двадцятого століття, досягнутий у вивченні всесвіту, супроводжувався з боку вчених усвідомленням величності та дивовижної досконалості законів всесвіту, особливо в галузі мікрофізики та мікробіології. З точки зору видатних фізиків двадцятого століття – М. Планка, А. Ейнштейна, В. Гейзенберга, – характерний для минулої епохи процес наукового пізнання можна вважати процесом відкриттів, які беззаперечно свідчать про існування Безконечного Розуму. Таким чином, атеїстичні заяви філософів і ідеологів наукового прогресу двадцятого століття спростовуються в рамках суто наукових досліджень, здійснених найвидатнішими представниками цього самого прогресу науки.

У соціальній сфері визначення абсолютного критерію людського вибору між добром і злом знову рівноцінне наверненню сучасної людини до стояння перед Богом. Зокрема, небезпека ядерної війни, що

загрожує знищити людську цивілізацію, впливає як могутній каталізатор на оцінні критерії суспільства та індивідуальних осіб.

Сучасний суспільний динамізм релігії довів, що система державної освіти може справляти максимальний духовний вплив на громадське й особисте життя людей лише тоді, коли відображає справжні духовні бродіння й пошуки свого суспільства і вчить орієнтуватися в них на шляху до Істини, а не виконує кон'юнктурні замовлення чужих тенденційних ідеологій. Потрібно підкреслити, що поняття істини у християнському віровченні сформувалось на основі окресленого Аристотелем та іншими філософами співвідношення розуму з матерією, яке передбачає пізнання сутності істот. Проте в християнстві Істина постає не теоретичним результатом систематичних пошуків людського інтелекту, не сумою абстрактних понять, а суттєвою реальністю, прикладом, зразком, який спрямовує життя людини і в теперішньому, і в майбутньому на основі критеріїв віри. Орієнтуючись на істину як еталон у реаліях щоденного життя, православний народ визначає для себе зміст «священного», в якому втілюється його історичний шлях, пов'язаний із Церквою та освячений нею, і найбільш характерні аспекти його культурної ідентичності. Спільний для народу концепт «священне» виявляється в свідомості кожного віруючого у вигляді імпульсів тривоги, які не дозволяють відхилитися від рятівного шляху релігійної віри, утримуючи свідомість особистості в постійному зв'язку з істинним змістом релігійної віри [4, с. 54-57].

Завдяки своєму безумовному соціальному реалізму релігія являє собою загальноприйнятий вірогідний критерій звичайно не тільки для структур системи освіти чи для складання навчальних програм, але насамперед для визначення *цілей* освіти, які обираються в кожен історичну епоху і досягаються за допомогою навчального процесу – насадженням у свідомості молодої людини пріоритетів духовних цінностей. На думку науковців-богословів, релігія має серйозні причини цікавитися якістю духовної їжі, оскільки сама відчуває болісні наслідки будь-якого духовного розколу свого народу. Тому релігія може й повинна висувати й декларувати власні позиції щодо цілей освіти, якості навчальних програм, духовної місії православної педагогіки й дидактики.

Усвідомлюючи глибину назрілої проблеми, провідні фахівці церковної та світської освіти вбачають її вирішення у координації зусиль школи як складника системи державної освіти та двох її союзників – Церкви й сім'ї. І хоча в сучасних науково-педагогічних виданнях точаться дискусії щодо пріоритетності напрямків розвитку системи освіти, проте визнається, що лише єдність цих союзників забезпечить реальні умови для відповідей на запитання, яким чином можна запланувати і впровадити через навчальний процес кодекс духовних цінностей, зумовлений віровченням про Бога, людину й світ.

Зокрема, у посланні Помісного Собору Руської Православної Церкви 1990 року сказано, що одним із першорядних завдань парафіяльної діяльності стає організація релігійної освіти, формат якої дозволить прищепити дітям, юнацтву й дорослим, позбавленим

релігійного виховання, добрі начала, укоренити їх у вірності християнській позиції [6, с. 78, 84]. При цьому представники Синодального відділу релігійної освіти вважають, що православність педагогіки й дидактики слід вимірювати ступенем їхньої церковності, тобто співвідносно з живим досвідом Церкви, з Церковним віровченням, прагненням до єдності в Дусі Істини [9, с. 14-19].

Водночас у преамбулі Конституції України вказано, що громадяни України несуть відповідальність перед Богом [2, с. 13-19]. А в державній національній програмі «Освіта» зазначено, що завданням держави є відтворення й трансляція культури й духовності. У цьому форматі пріоритетними напрямками визнано такі, як забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, до жінки-матері, до культури й історії рідного краю [5, с. 44]. Крім того, підкреслюється необхідність координації напрямків навчання та виховання з основними постулатами концепції патріотичної та національно-громадянської зорієнтованості молоді.

Для досягнення успіху у виконанні цих завдань доктор богослов'я, професор, протоієрей Георгій Соб'ят висунув такі обов'язкові умови:

– усвідомлення того, що саме православні християнські цінності і традиції є основою нашої культури і моральності, джерелом усіх досягнень українського народу впродовж його тисячолітньої історії;

– розуміння того, що успішне вирішення поставлених завдань у сфері освіти й виховання неможливе без об'єднання зусиль держави, Православної Церкви, сім'ї [8, с. 46-54].

Цілком зрозуміло, що в системі світської освіти й учні, й студенти повинні отримувати ґрунтовну підготовку не лише в царинах природничих або гуманітарних наук. Як свідчить наш трагічний історичний досвід, молоді покоління небезпечно позбавляти знань про Православ'я, оскільки саме завдяки Православ'ю ми сформувались як нація, як народ.

Існує думка про необхідність створення дисциплін «Основи Православ'я» та «Основи християнської культури» для викладання їх інтегративними курсами. Такі курси повинні охопити як основи віровчення, так і тлумачення моральних засад, виклад історії, знайомство зі спадщиною минулих віків, і, найголовніше, забезпечити безпосередній контакт із живим життям Церкви. Адже не треба забувати, що в основі концепції християнської освіти лежить навчання християнським догматам і християнському закону життя – катехизація, яка завжди і до сьогодні традиційно здійснюється самою Церквою в безпосередньому зв'язку з літургічним богослужінням, частково під час самих служб, тобто обов'язково має літургічний характер. Слово «літургія» грецького походження, у первинному тлумаченні це слово означало спільну справу, спільну чи суспільну службу. У православній Церкві літургія – це головне богослужіння, центром якого є найвеличніше таїнство – Євхаристія, що в перекладі з грецької мови значить «дякування Богу». Перша частина Божественної літургії називається Літургією оглашених, передусім тому, що це була, є і буде

учительна служба, дидактична за своїм характером і призначенням. Доречно нагадати, що оглашеними називали людей, які готувались до прийняття таїнства святого хрещення. Потрібно наголосити, що поняття таїнства, хоч і пов'язане етимологічним зв'язком зі словами «таємниця, таїна», але в житті Церкви має значно ширший, ніж у повсякденному житті, поняттєвий обсяг, який охоплює цінності іншого рівня людського буття. Поєднання зовнішнього дійства з актом віри набуває глибинного значення – знаку прилучення до життя з Христом. Найбільш вагомими знаками єдності з Ісусом Христом і називаються таїнствами [3, с. 3-4; 10, с. 6-7, 10-11].

У процесі викладання курсів «Основи Православ'я» та «Основи християнської культури» дуже важливо зберегти органічну єдність знань про Православ'я, не обмежувачись лише окремими його аспектами, поданими через літературу, архітектуру тощо. Потрібно наголосувати на тому, що історія Православ'я, і відповідно православної культури налічує понад двадцять століть, із них десять століть – на теренах України. Православ'я зіграло виняткову роль в устрої державності всіх східнослов'янських народів, передусім у розвитку всіх сфер життя українського народу, чії традиції громадянсько-патріотичного виховання й освіти починаються з часів Київської Русі, коли волею князя Володимира Великого християнство стало державною релігією русичів. Протягом усієї української історії Православ'я залишалось тією морально-духовною силою, яка культивувала в молоді відданість своїй Батьківщині, своєму народові аж до самопожертви. Навіть у перерваній Великою Вітчизняною війною період буяння «безбожних п'ятирічок», коли в усіх структурах освіти активно насаджувався державний атеїзм, за ініціативою глави правлячої партії й держави Й. В. Сталіна у 1943 році відбулося поновлення діяльності Священного Синоду Руської Православної Церкви, скликання Архієрейського Собору, прийняття рішення щодо масового звільнення з місць ув'язнення священнослужителів і церковнослужителів, і щонайголовніше – вибори Патріарха, за якими розпочалося відкриття духовних шкіл і видання необхідної релігійної літератури. І сучасні українці, навіть якщо сповідують принципи атеїзму чи загалом абсолютно байдужі до релігії, у переважній більшості залишаються номінально православними за своїм автентичним менталітетом. Як представники історично православного народу України ми усвідомлюємо свою глибинну належність до християнської культури, отже, несемо відповідальність за її глибоке розуміння, передачу її надбань прийдешнім поколінням [7, с. 55-64]. Не можна не враховувати цей чинник формування світогляду шкільної та студентської молоді в процесі виховання й навчання.

Серед дидактичних принципів реформи освіти, які сприятимуть інтеграції системи освіти й виховання до світу християнських цінностей, основними, на думку науковців-богословів, є поступовість і добровільність; усебічність; нерозривність освіти й виховання [8, с. 48-51].

Так, принципи поступовості і добровільності зорієнтують структури державної освіти на простір

духовно-моральних християнських цінностей, звичайно зі збереженням свободи волевиявлення кожної особистості. Це означає, що зміна пріоритетів у сфері освіти не повинна здійснюватися за рознарядкою, для цього потрібна активна співучасть педагогів, які усвідомлюють важливість нового підходу до освіти й виховання. Сприятимому, щоб саме творчі, ініціативні і небайдужі педагоги впроваджували в освітні структури основи християнської культури пропонується шляхом проведення семінарів у системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів за участю представників Української Православної Церкви, фахівців з іконопису, храмової архітектури, церковного співу тощо.

Поряд із цим, нові принципи освіти й виховання мають упроваджуватися з урахуванням особистих позицій батьків, традицій окремого регіону. Що стосується послідовників інших релігій, то механізм реалізації їхнього права та їхніх переконань на таку освіту можна відпрацювати, узявши за взірець країни, де успішно діють подібні механізми. Доречно згадати існуючий у деяких європейських державах досвід секулярних освітніх систем, чії програми, проте, передбачають детальний виклад як релігійної історії, так і віровчення основних конфесій країни. На жаль, цей європейський досвід не переконує тих відповідальних за рівень і якість освіти чиновників, які доводять недопустимість знайомства з основами православ'я у середній та, особливо, у вищій школах.

Принцип усебічності, який сприятиме перетворенням у системі освіти, обґрунтований цілісністю християнської культури і стосується всіх сторін людського життя. За принципом усебічності, що враховує особливості християнського світогляду, можна побудувати викладання багатьох, насамперед гуманітарних навчальних дисциплін.

Нероздільність освіти й виховання в концепції православної освіти означає, що впровадження основ християнської культури в освітні програми спрямує молоді покоління на шлях християнських традицій. Якраз знайомство з культурою, породженою Православ'ям, може сформувати поважне, шанобливе ставлення до самого Православ'я. Мається на увазі не механістичне відновлення методів навчання, що застосовувалися в іншу історичну епоху, а намагання духовно шанувати церковну традицію, розкриваючи її дух, її вічне значення. Православна освіта й православне виховання передбачають творчу актуалізацію церковної традиції.

Таким чином, у форматі православної концепції християнська освіта розглядається як синтез процесів викладання й засвоєння систематизованих знань, необхідних для практичної діяльності людини в різних функціональних сферах, здійснений на основі християнських духовно-моральних і культурних цінностей. Завдяки цьому система державної освіти поряд із трансляванням через навчальні програми творчо осмисленої галузевої інформації реалізує можливість надихати учнівську та студентську молодь на пошуки Істини, формувати в них справжні моральні почуття, виховувати патріотизм – як любов до ближніх, до власної Батьківщини, її історії та культури. Присутність Церкви в системі державної освіти не порушує світського характеру останньої, оскільки не встановлює цензу на віросповідання та відправлення релігійного культу. Мета вивчення православної релігії у форматі «Основ Православ'я» та «Основ християнської культури» у системі державної освіти полягає у наверненні молодих людей до духовних і культурних цінностей свого народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иллюстрированный библейский словарь / [пересмотренное и исправленное издание]. – Канада, Торонто : Мировая Христианская Миссия, 1979. – 522 с.
2. Конституційне право України / [за ред. проф. В. Ф. Погорелка]. – К. : Наукова думка, 2000. – 678 с.
3. Начала Православия / [ред.-сост. протоіерей Вячеслав Марченков ; По заказу Успенской Церкви в Вешняках (Москва)]. – М. : Панэкс, 1991. – 208 с.
4. Папандреу Дамаскин, митрополит Швейцарский. Православие на пороге третьего тысячелетия / Дамаскин (Папандреу), митрополит Швейцарский. – К. : Видавничий дім : «Альтернатива», 1997. – 287 с.
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 року № 896 «Про Державну національну програму «Освіта» (Україна XXI століття) (зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 576 (576-96-п) від 29. 05. 96) // Відомості Верховної Ради України – 1994. – № 2.
6. Сборник документов и материалов Юбилейного Архиерейского Собора Русской Православной Церкви : Москва, 13-16 августа 2000 г. – Нижний Новгород, 2000. – 254 с.
7. Сироватський С. А. Роль і значення Православ'я у патріотичному і громадянському вихованні молоді в Україні / С. А. Сироватський // Православний вісник. – № 1. – 2004. – С. 55–64.
8. Соб'ят Г., протоіерей. Впровадження православних духовних цінностей в структуру державної освіти / Георгій Соб'ят, протоіерей // Православний вісник. – № 1. – 2004. – С. 46–54.
9. Филипп, прееосвященнейший, епископ Полтавский и Кременчугский. Привести ко Христу // Православний вісник. – № 1. – 2004. – С. 14–19.
10. Шмеман А., протопресвітер. Литургия и жизнь: христианское образование через литературный опыт / Александр Шмеман, протопресвітер. – М. : Паломник, 2009. – 159 с.